

TASINÉ CSÚCS ILDIKÓ
SZENT-GYÖRGYI ALBERT,
A TUDÓS POLITIKUS

TASINÉ CSÚCS ILDIKÓ

**SZENT—
GYÖRGYI
ALBERT,**

A TUDÓS POLITIKUS

TYPOTEX

A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A kötet megjelenését a Goodwill Pharma Nyrt. támogatta.

© Tasiné Csúcs Ildikó, Typotex, Budapest, 2023
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 231 4

A borítón Szent-Györgyi Albert portréja, 1940-es évek
SZTE Klebelsberg Könyvtár, Szent-Györgyi Albert Fotóalbumai

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról és akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Kovács Zoltán

Tördelés: Fodor Gábor

Borítóterv: Somogyi Péter

Nyomta és kötötte: Generál Nyomda Kft., Szeged

Felelős vezető: Hunya Ágnes

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
BEVEZETŐ	13
1 SZÁRMAZÁS, NEVELÉS, TANULMÁNYOK	20
Családi gyökerek	20
Gyermek- és ifjúkor, egyetemi tanulmányok	27
2 AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG	33
3 „NYUGATI ODÜSSZEIA”	41
4 CAMBRIDGE-BEN	44
5 HAZAHÍVÁS - KLEBELSBERG TUDOMÁNYPOLITIKÁJA	49
6 A ROCKEFELLER ALAPÍTVÁNY MAGYARORSZÁGON	53
7 EGYÜTT KLEBELSBERGGEL	56
8 A C-VITAMIN FELFEDEZÉSE ÉS A HOZZÁ KAPCSOLÓDÓ KUTATÁSOK	61
9 KÜZDELEM A SZEGEDI EGYETEM FENNMARADÁSÁÉRT	68
10 SZENT-GYÖRGYI ALBERT MINT ORVOSKARI DÉKÁN ÉS PRODÉKÁN AZ 1934/35-ÖS ÉS AZ 1935/36-OS TANÉVBEN: TÖREKVÉS A KULTUSZMINISZTERIUMMAL VALÓ KOMPROMISSZUMRA	81
11 NOBEL-DÍJ, 1937	93
12 VILÁGHÍRNÉV KÜLFÖLDÖN - POLITIKAI KAPCSOLATKERESÉS ITTHON (1938-1940)	108

13	FILOZÓFIAI ELMÉLYÜLÉS - MAGÁNÉLETI VÁLSÁG	113
14	SZENT-GYÖRGYI ALBERT MINT A HORTHY MIKLÓS TUDOMÁNYEGYETEM ELSŐ REKTORA AZ 1940/41-ES TANÉVBEN	122
	Új egyetem Szegeden	122
	Szent-Györgyi Albert egyetemvezetői tevékenysége	126
	Az ifjúsági egyesületek és a Szegedi Egyetemi Ifjúság	132
	A rektori működés „elismerése”	151
15	ELLENÁLLÁSBA KÉNYSZERÜLÉS	154
	Szent-Györgyi prorektori tevékenysége	154
	Kapcsolat az ellenállással	158
	Az isztambuli küldetés	163
16	TUDOMÁNYOS AKTIVITÁS ÉS ELLENÁLLÁSI SZERVEZKEDÉS KETTŐSSÉGÉBEN (1943. MÁRCIUS - 1944. MÁRCIUS)	175
17	A NÉMET MEGSZÁLLÁS ALATT EGY FEGYVERES ELLENÁLLÓ CSOPORT ÉLÉN	178
18	ÁLLANDÓ ÉLETVESZÉLYBEN A NYILASRÉMURALOM IDEJÉN (1944. OKTÓBER 15. - 1945. FEBRUÁR)	188
19	POLITIZÁLÁS A KOALÍCIÓS IDŐSZAKBAN	194
	A szovjet segítség	194
	Küzdelem a magyar hadifoglyokért és deportáltakért	198
	Kapcsolat az Ideiglenes Nemzeti Kormánnyal	199
	Látogatás a Szovjetunióban	201
	Munkálkodás a szovjetekkel való barátságért	204
	Küzdelmek a modern tudományosságért hazánkban (MTA-reformok)	206
	Erőfeszítések a tudomány finanszírozásáért	209
	Államelnök-jelöltség	214
	Emigrációba kényszerülés	216

20 AMERIKAI EMIGRÁCIÓ	223
Új egzisztencia teremtése	223
Izomkutatás az Amerikai Egyesült Államokban	227
Az „amerikai Nobel-díj” elnyerése	230
1956 – szolidaritás Magyarországgal	233
Politizálás az Amerikai Egyesült Államokban	235
Rákkutatás	242
Hivatalos látogatások Magyarországon	248
Házasság Marcia Hustonnal	252
Élethosszig tartó kutatás	253
JEGYZETEK	258
BIBLIOGRÁFIA	282
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	294
NÉVMUTATÓ	296

ELŐSZÓ

Szent-Györgyi Albert munkásságával először 14 éves koromban találkoztam, amikor elolvastam *Az élet jellege* című művét (Gyorsuló idő, Magvető, 1973). Magával ragadott az, hogy milyen egyszerűen tudta bemutatni az egyes életjelenségeket úgy, hogy közben elvezetett ahhoz a magasabb rendű szervezethez, ami az élet. Persze sok mindent nem értettem meg belőle, de felkeltette érdeklődésemet, és áhítatos tiszteletet ébresztett bennem a természettudományok iránt. Bár jómagam humán pályát választottam, a sors úgy hozta, hogy egész családom a reáliák művelője lett.

Ott, ahol három kutató vegyész is van a családban, a természetes közeg része a természettudományos könyvek sokasága. Werner Heisenberg, Niels Bohr, L. D. Landau könyvei között egyszer csak feltűnt Ralph W. Moss *Free radical: Albert Szent-Gyorgyi and the Battle over Vitamin C* (Paragon House, New York, 1988) című, Szent-Györgyiről szóló biográfiája. A kitűnő angolságú, de furcsa humorú könyvnek jóval később, 2003-ban jelent meg a magyar fordítása a Typotex Kiadó gondozásában, *Szent-Györgyi Albert* címmel. Szinte kiéhezve olvastam el a természettudományos szaknyelven fogalmazott, ezért nehezen érthető, mégis élvezetes biográfiát. A könyv élvezetességét Szent-Györgyi szimpatikus személyisége és a természettudományos kutatás lelkesítő hatása okozta.

Jóval később, a Szent-Györgyi-emlékév kapcsán előadás-sorozat hangzott el a szegedi egyetemen a város Nobel-díjas tudósáról. Több előadást is meghallgattam, és Pál József irodalomtörténész professzor előadása ragadott meg leginkább. Ő azt vizsgálta, hogy milyen ideológiai áramlatok hatottak Szent-Györgyi gondolkodására. Megkerestem a tanár urat azzal a kéréssel, hogy szeretnék ebben a témában én is kutatni. Ő irányította a figyelmemet a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságra, amelynek tiszteletbeli elnöke Szent-Györgyi volt. Alapos levéltári kutakodás után született

meg első tudományos közleményem Szent-Györgyivel kapcsolatban, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság működésének első évéről (*Aeteas* 30/2, 154–171). Folyamatos kutatásaim közben furcsa ellentmondásokat fedeztem fel az életműben. Egy helyütt azt írták, hogy Szent-Györgyi az íróbarát Zilahy Lajos bebörtönzése miatt hagyta el Magyarországot, máshol azt, hogy a tőkés barát, Ráth István bebörtönzése és megkínzása volt az igazi ok. Nem értettem, hiszen Zilahy letartóztatásának semmilyen nyomát nem találtam a róla szóló szakirodalomban, és az egész esemény nem illett Szent-Györgyi személyiségéhez. Ő az orosz megszállás idején befolyásos személyként hivatalos igazolások kiállításával emberéleteket mentett, egy barát bebörtönzése nem késztette volna menekülésre, inkább a kiszabadítására. Segítségért fordultam Szent-Györgyi eredeti, angol nyelvű visszaemlékezéseihez, amiket összehasonlítottam a magyar nyelvű változatokkal. Azonnal tisztázódott a probléma, a magyar változat erősen cenzúrázva jelent meg, kihúzták belőle a tőkés barátira, Ráth Istvánra vonatkozó részt, s mivel előtte Zilahy Lajosról, az íróbarátjáról írt, a kihúzás utáni első mondat is rá volt értelmezhető, holott eredetileg Ráthra vonatkozott. Ez így hangzott: Barátom letartóztatásának hírére elhatároztam, hogy többé nem térek haza. (A kihagyás nem látszódott, folyamatosan íródott tovább a szöveg.) Tehát a szocialista cenzúra idézte elő ezt a kétféle magyarázatot.

De Szent-Györgyi nem pusztán a barátja iránti szolidaritásból hagyta el hazáját, hanem ennél sokkal nyomósabb okból. Értesítést kapott arról, hogy Rákosi őt is börtönbe akarja csukatni. A dologról pedig csak halála előtt két évvel nyilatkozott egy hozzá ellátogató honfitársának. Közlése alátámasztásához megtaláltam a szükséges levéltári dokumentumokat, és felfejtettem a megjelenő publicisztikákat is.

Eközben – a Goodwill Pharma gyógyszerceg finanszírozásával – fiaimmal közösen, nagy lelkesedéssel kiadtuk Szent-Györgyi visszaemlékezéseit eredeti formájukban, magyarul és angolul, előtte megkérve hozzá a hivatalos engedélyeket az amerikai kiadóktól. *A legendás tudós, Szent-Györgyi Albert önéletrajzi értekezései* című könyv az egyik legnépszerűbb kiadvány lett a szegedi természettudósok között. A négy értekezést tartalmazó forrásközlés 126 oldal lett, amit egy este el lehet olvasni. Akik elolvasták, rögtön ajánlották másoknak is. Ebből világossá vált számomra, hogy Szent-Györgyi gondolkodása, mentalitása még ma is nagyon szimpatikus, sőt időszerű.

Egy történelmi tévedés és annak megcáfolása pedig teljesen megerősített abban, hogy jó úton járok, Szent-Györgyi Albert társadalmi szerepvállalá-

sait közzé kell tenni, mert még nem része a nemzeti emlékezetnek. Ungváry Krisztián történész a *Magyar Nemzet*ben leközölt két Szent-Györgyivel kapcsolatos levelet úgy, hogy helytelenül értelmezte azokat. (Távoli hazafi, *Magyar Nemzet*, 2016. június 25., 26–27.) Úgy gondolta, hogy Szent-Györgyit a szovjetek „begyűjtötték”, és polgári mentalitású személyként szükség volt a kommunista meggyőződésű Major Tamás és Kállai Gyula segítségére, hogy megmeneküljön. A valóság az volt, hogy Szent-Györgyit a szovjetek Molotov külügyminiszter utasítására kimenekítették a frontvonalból, Malinovszkij marsall főhadiszállásán biztonságba helyezték, és megkülönböztetett bánásmódban részesítették. Ő kérte a szovjeteket, hogy a fenti két kommunista politikus segítségével mentsék ki az Operaház pincéjéből az ott rekedteket, neki nem volt szüksége senki közbenjárására. Ezért a *Magyar Nemzet* következő heti számában forrásokkal alátámasztott érvekkel határozottan megcáfoltam Ungváry állítását (Szent-Györgyi Albert embermentő levelei, *Magyar Nemzet*, 2016. 79/184, 27.), amire ő már nem kívánt reagálni.

Közben újabb vitatott kérdésekbe botlottam, ezért már angol és orosz nyelvű szakirodalmat is olvastam. Így született tudományos munkám többek közt a szovjet tudományos modell történeti kialakulásáról, Szent-Györgyi szovjetekhez fűződő kapcsolatáról, Ráth Istvánról, Szent-Györgyi korábban ismeretlen tőkés támogatójáról. Közben azon bosszankodtam, hogy miért nem foglalkoznak ezekkel a témákkal a történelmi kort nálam jobban ismerő történészek, miért nem érzik kihívásnak ők ezt a feladatot.

Rá kellett jönnöm, hogy a természettudományok tiszteletén és megértésén kívül még egy dolog nagy előny akkor, ha monográfiát írunk egy ismert emberről. Egyes historiográfiai nézetek szerint is elősegítheti a választott személlyel való azonosulást az, ha vannak hasonló vagy közös élelmények, melyek olykor hasonló nézőponthoz vezethetnek. Ez a hasonló nézőpont Szent-Györgyi és jómagam esetében a hazánkat kívülről – a fejlettebb gazdasági, tudományos régió felőli – szemlélés képessége. Szent-Györgyi évekig dolgozott Nyugat-Európában, munkássága Cambridge-ben teljesedett ki, de már Amerikában is járt, mielőtt letelepedett újra hazájában. Teljesen más nézőpontból látta a közéletet, mint a folyamatosan itt élő tudós vagy politikus honfitársai. Jobban érzékelt a hibákat, voltak példái, talált orientációs pontokat, rugalmasan tudott gondolkodni.

Jómagam családommal, férjem tudományos munkájának köszönhetően élettvitelszerűen öt évig külföldön éltem, ami teljesen megváltoztatta a lá-

tásmódomat. Talán nem túlzás, ha úgy gondolom, hogy így jobban tudtam azonosulni Szent-Györgyi elképzeléseivel és világlátásával.

Ennyi bizonyosság után már bátran szegődtem el Romsics professzor úrhoz, a korszak kiemelkedő kutatójához egy tudományos monográfia elkészítése céljából. A monográfiából először PhD-értekezés lett, *Szent-Györgyi Albert politikai és közéleti tevékenysége Magyarországon* címmel, amit „summa cum laude” minősítéssel sikerült megvédenem. Ebből az értekezésből némi átdolgozás és kiegészítés után született az a teljes biográfia, melyet az olvasó most kézben tart.

Tasiné Csúcs Ildikó

BEVEZETŐ

Szent-Györgyi Albert nevének hallatán mindenkinek a C-vitamin és a magyar paprika jut az eszébe. A témában jártasabbak még a biológiai égs-folyamatokra vagy a rákkutatásra is gondolhatnak. De senki nem töpreng el azon, hogy milyen politikus volt Szent-Györgyi Albert. Ilyen irányú tevékenységét felszínesen vagy alig ismerjük, sőt egyfajta mitikus köd lengi körül, különösen a hozzánk közelebb álló, magyarországi szerepléseit. Pedig kortársai is megjegyezték, hogy Szent-Györgyi két dolgot vett nagyon komolyan: a kutatást és a politikát.

Szent-Györgyi tudományos tevékenységét a természettudományi kutató-sok feltárták, értékelték. Különösen nagy hangsúlyt kapott ez a róla készült monográfiában, amit Ralph W. Moss rákkutató készített (*Free radical: Albert Szent-Gyorgyi and the Battle over Vitamin C*, Paragon House, New York, 1988). Moss nagyon szépen bemutatja Szent-Györgyi tudományos pályáját, sőt megkísérel egy közéleti és magánéleti portrét is alkotni a tudósról. A magyar felmenőkkel is rendelkező biográfus olykor nagyon szemléletesen érzékeltetni tudja a történelmi kort is, amiben Szent-Györgyi élt. Azonban forrásai javarészt amerikaiak, így meglátásai magyar vonatkozásban kissé egyoldalúak. Emellett Szent-Györgyi neki adott interjúiban Nyugaton élő magyarként vigyázott arra, hogy soha ne járassa le szülőhazáját, ezért óvatosabb, visszafogottabb volt. Honfitársainak adott nyilatkozatai, főleg a Magyarországon készültek, ezeknél jóval kritikusabbak, talán még őszintébbek is.

Kutatásaim során azt is tapasztaltam, hogy bár Szent-Györgyi nevét mindenki ismeri, társadalmi, közéleti tevékenysége még a kort kutató történészek között sem pontosan ismert. Pedig 1986-os halála óta eltelt 35 év, ami már kellő távlatot ad a tárgyilagos értékeléshez.

Éppen ezért a valós történések feltárása motivált a további kutatásban és egy teljes, hiteles közéleti portré megalkotásában. A biográfia szabályai

alapján a politikai érdeklődés családi gyökereinek felkutatásával kezdtem, bemutattam a Szent-Györgyiek 1848-as szereplését és az orvos Lenhossék család közegészségügyért tett és orvostudományban elért eredményeit. Valatóra fogtam a magyar levéltárakat, hogy képet tudjak alkotni Szent-Györgyi hasonló, illetve ennél is tovább terjedő tevékenységéről. Első világháborús katonamúltjáról a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Budapesti és Bécsi Kirendeltségénél tájékozódtam. A Csongrád megyei Levéltár és az SZTE Orvostudományi Karának anyagai alapján egyetem- és ifjúságvezetői tevékenységét tekintettem át, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az 1945 utáni kultúrpolitikai tevékenységéről, az Állambiztonsági Szolgálatok Országos Levéltárában az ellenállási tevékenységéről és az ellene készülő koncepciók peréről találtam forrásokat. Szívesen kutattam adatbázisokat is, képviselői tevékenysége kapcsán a törvényhozás dokumentumait, kiemelten vizsgáltam a Nobel-díj honlapját, és a korabeli sajtótermékeket. De szerves részét képezte kutatásomnak a témában már megjelent tanulmányok ismeretanyaga is. Ez utóbbiak általában Szent-Györgyi tevékenységének egy-egy szegmensére koncentráltak, igyekeztem ezeket, a kronológiát vezérfonalul választva, egy életrajzi szálla felfűzni, továbbá időnként teljesen új adatokkal bővíteni vagy éppen megcáfolni azokat. Színesebbé és létellettelivé tették a kutatást a korabeli filmhíradók anyagai és a Szent-Györgyivel készült riportok. Ezek visszatükrözték tanári és kutatói személyiségét, és közelebb vittek társadalmi szerepvállalásainak megértéséhez. Nagy haszonnal forgattam minden visszaemlékezést, például barátjának, Bay Zoltán fizikusnak *Az élet erősebb* (Csokonai–Püski, Debrecen–Budapest, 1990) című kötetét, vejének, Libik Györgynek *Üzenet a lesiklásból* (Stockholm, 1981) című művét, tanítványok vagy barátok sokaságának írásban vagy riportban adott minden megnyilatkozását.

Szent-Györgyiről többféle összefoglaló munka látott eddig napvilágot. Az elsők között egy válogatás jelent meg 1983-ban a Gondolat Kiadó gondozásában *Válogatott tanulmányok* (szerk.: Elődi Pál) címen, amelyben Szent-Györgyi erősen cenzúrázott művei mellett, róla szóló emlékezések is helyet kaptak.

A legelső Szent-Györgyi-monográfia Szegeden készült, Szabó Tibor és Zallár Andor munkája, de ez csak szegedi működését tárgyalta, ami egy rendkívül értékes forrásgyűjteménnyel együtt látott napvilágot. (Szabó Tibor – Zallár Andor 1989. *Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény*, [Tanulmányok Csongrád megye történetéből XV.] Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.) Ez a Szent-Györgyi Gyűjtemény ma is nélkü-

lözhetetlen eszköze a kutatásnak. Ezalatt 1988-ban az Egyesült Államokban megjelent a fent említett Ralph W. Moss¹ rákkutató szerzőségével immár a teljes élettartalmat felölelő, de elsősorban a természettudományra fókuszáló, angol nyelvű monográfia, ami nemzetközi bestseller is lett.

A kutatók érezték, hogy hiányos Szent-Györgyi hazai közéleti portréja, ezért Marton János és Pap Kornélia elkészítettek egy kötetet Szent-Györgyi tudományos és társadalmi szerepvállalásairól. A munka *Kihívások, küzdelmek, kalandok a tudományban és a társadalomban, Szent-Györgyi Albert Magyarországon* – címen szintén a Gondolat Kiadónál jelent meg 2017-ben. A kötet az életmű egyes fontos vagy vitatott kérdéseire fókuszál úgy, hogy közben sajnálatos módon mellőzi a kutatótársak témában megjelent közleményeit. Nem kutat eredeti levéltári dokumentumokat, és nélkülözi a témához feltétlenül szükséges szaklektorálást, így több téves meglátást tartalmaz. Azonban sok pluszinformációt kapunk – Marton János biokémikus szerzőnek köszönhetően – Szent-Györgyi C-vitamin-kutatásáról. Sajnos a kötet szerkesztése nem követi a kronológiát és névmutatót sem alkalmaz, emiatt nagyon nehézkes a használata.

A Szent-Györgyiről alkotott képet teljesen félreviszi a közelmúltban megjelent, bulvárirodalomnak minősülő Wisinger István-kötet: *A Nobel-díjas kém*. A dokumentumregényként megnevezett műnek már a címe sem szerencsés, hiszen a legnagyobb tudományos elismerést kapcsolja össze a negatív konnotációjú kémtevékenységgel, így Szent-Györgyit is hamis megvilágításba helyezi. Ráadásul a regény túllép a cím tartalmán, hiszen nem csupán az isztambuli kiküldetéséről (1943) szól, hanem időrendben eljut 1947-ig, az emigrációig. A munka nélkülözi a történelmi kor alapvető ismeretét, ezért gazdag a valóságtól nagyon elrugaszkodó fordulatokban. Alapvetően hibás az a kiindulása, hogy a magyar politikai elit meghajolt Szent-Györgyi szellemi nagysága előtt és partnerként kezelte őt politikai terve megvalósításában. Ennek éppen az ellenkezője az igaz. Szent-Györgyinek folyamatosan küzdenie kellett a természettudományhoz alig értő magyar politikai elit elismeréséért, megbecsüléséért, számtalan konfliktusa volt – eltérő felsőoktatási elképzelései miatt – a kultuszminisztériummal is. Csak a példa kedvéért egy további téves „fordulat” a könyvből. Wisinger szerint Szent-Györgyi az orosz megszállás idején, 1946-ban titkos repülőutat tett volna Moszkvába azért, hogy beszélni tudjon Sztálinnal. Ennek sehol nem találjuk a nyomát a források között. Szent-Györgyi valóban akart találkozni a szovjet vezetővel, de erre még 1945-ben tett kísérletet, mikor hivatalos meghívás keretében a Szovjetunióban tartózkodott. Bár Wisinger

tehetséges szépíró, fantáziája azonban túlszárnyalja a források tartalmát, így munkája sokkal inkább szórakoztató irodalom és nem hiteles dokumentumregény.

Ilyen előzmények után fogtam hozzá egy szintetizáló és minden vitatott kérdést a történettudomány jelenlegi eredményei alapján megválaszolni szándékozó munkához. Tudományos ellenőrzés mellett az Eszterházy Károly Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori iskolájában Romsics Ignác professzor úr vezetésével először PhD-értekezést írtam a témában: *Szent-Györgyi Albert politikai és közéleti tevékenysége Magyarországon* címmel. Ezt alapul véve, átdolgozva és az amerikai tevékenységgel kiegészítve készült el ez a könyv. Az amerikai közéleti tevékenység bemutatása során nagymértékben támaszkodtam Moss monográfiájára, hiszen az amerikai források tekintetében ez a legmegbízhatóbb. De ekkor is magyar vonatkozásban a magyar forrásokat részesítettem előnyben. Így kerekedett ki a tudós egész közéleti aktivitásának részletes bemutatása a családi indíttatástól egy páratlanul hosszú életúton át az utolsó életpillanatig.

A fentiekén kívül mi motivált még ezen munka elkészítésére? Elsősorban az, hogy bemutassam, hogyan tudott vagy nem tudott érvényesülni a Szent-Györgyi képviselte, egyfajta tárgyilagos gondolkodásmód a közéletben a Horthy-korszakban, majd a szovjet megszállás idején. A Horthy-korszakban a politikai vezető elit nagy része humán műveltségű volt, a közoktatásnak köszönhetően kevés természettudományi ismerettel rendelkezett. Milyen konfliktusokat, sőt személyes sértéseket okozott ez a szűklátókörűség egy itt élő világhírű természettudós megítélésének esetében?

Ezen az sem változtatott sokat, hogy Szent-Györgyi örök politikusi példaképe Klebelsberg Kuno volt, akinek örökségét az utána következő kultuszminiszterek is magukénak vallották. Ha kiemeljük azt a tényt, hogy Szent-Györgyi 1930-tól kezdődően nagyon szeretett volna a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanítani, de a Horthy-korszakban soha nem kapott erre lehetőséget, akkor már érzékeltetni tudjuk a megítélését.

Kiemelten, önálló fejezetben foglalkoztam a Nobel-díjjal. Feltártam azt a kapcsolatrendszerrel, ami a díj sikeres elnyeréséhez elvezette a tudóst. Hangsúlyosan kezeltem a világraszóló eredmény hazai politikai visszhangját. Sajnos meg kellett állapítanom, hogy a politikai elit amellet, hogy nem értette meg a felfedezés tudományos jelentőségét, még igyekezett úgy bemutatni, mintha az az ő akkori politikai működésük pozitív hozadéka lenne.

Szent-Györgyi Horthy-korszakbeli közéleti tevékenységének csúcsa az újonnan alapított Horthy Miklós Tudományegyetem élén végzett rektori tevé-

kenysége volt. Jóllehet ebbe a funkcióba sem a politikai vezetés emelte őt, hanem szegedi professzortársai választották, mégis Szent-Györgyi rektorságának évét (1940/41) szokás a szegedi egyetem 1945 előtti történetének legfényesebb időszakaként értékelni. Az akkor Szent-Györgyi által életre hívott diákszervezet, a SzEI (Szegedi Egyetemi Ifjúság) hivatásrendi alapon egyesítette a fiatalokat, és elítélte a vallási vagy politikai alapú megkülönböztetést. Szent-Györgyinek sikerült felszabadult, diszkriminációmentes légkört teremtenie az egyetemen, az ő rektorsága idején egyáltalán nem voltak diáktüntetések. Különbféle öntevékeny társaságok létrehozásával a fiatalok kulturált szabadidő-felhasználásáról is gondoskodott. Szent-Györgyi az egyetem egyik fontos feladatának tekintette az önállóan gondolkodni és véleményt alkotni képes fiatalok kinevelését. A SzEI hallgatói érdekvédelmi szervezatként is funkcionált, amely véleményt nyilváníthatott az oktatásról. Sajnos Szent-Györgyi törekvései az egyre inkább szélsőjobboldali irányba forduló politikai vezetéssel szemben kudarcot vallottak, hiszen a kultusztárca nyomására meg kellett változtatni a diákszervezet alapszabályzatát és ezzel megakadályozni a zsidó származású hallgatók SzEI-be való felvételét, valamint lemondani arról, hogy a diákszervezet hallgatói érdekvédelemmel is foglalkozzon.

Ez után a nyílt konfrontáció után, amit még az ország háborúba sodródása is súlyosbított, Szent-Györgyi egyre inkább ellenállásba kényszerült. 1943-ban tenni akart azért, hogy az ország szakítson a tengelyhatalmakkal, emiatt vállalta az isztambuli küldetést. Az akció fordítva sült el, ő pedig a németek érdeklődésének hatókörébe került. Ezután már csak egy lépés volt a fegyveres ellenállási szervezet vezetése, ahol mint „Doktor C” nagy tekintélyt vívott ki magának. A Taurus szervezet néven is emlegetett csoport tevékenységét és együttműködését más hasonló alakulatokkal izgalmas részletességgel tárgyalom.

Ez a mellőzött helyzet 180 fokos fordulatot vett a szovjet megszállás idején. Szent-Györgyi legnagyobb meglepetésére a szovjetek külügyminiszteri utasításra kimentették őt a frontzónából, és Malinovszkij marsall főhadiszállására vitték Heves községbe, ahol megkülönböztetett bánásmódban részesítették őt és a családját is. A szovjetek mindezt azért tették, mert értékelték azt, hogy ő egy nemzetközi hírű nagy tudós. Ez a hozzáállás kötelezte a magyar politikai vezetést is, ezért az 1945-ös évben minden anyagi támogatást megadtak neki. Ez volt az az időszak Szent-Györgyi életében, „amikor ahelyett, hogy keserű ellenkezésben állt volna a társadalommal, a társadalmat próbálta meg saját elveire átformálni” – így foglalta össze barátja, Bay Zoltán fizikus.

Szent-Györgyi motivációja a közszereplésre mindig az volt, hogy az ország kulturális és tudományos elmaradottságát sikerüljön felszámolni, és a tudomány színvonalát nemzetközi szintre lehessen emelni. Jellemző Szent-Györgyre és az akkori állapotokra, hogy a kapott támogatások jó részét tudós- és művésztársai élmezőnyére és ruházkodására kellett fordítania.

De óriási kitartással belefogott a Magyar Tudományos Akadémia megreformálásába is. Az idős és többnyire humán beállítottságú akadémikusok folyamatos ellenállása közepette egy saját Természettudományos Akadémia megalapításával sikerült megváltoztatnia az akadémia szerkezetét. Szent-Györgyi akadémiaja ugyanis kultuszminiszteri segítséggel fuzionált a Magyar Tudományos Akadémiával úgy, hogy a szervezeten belül a természettudománnyal foglalkozók száma ugyanannyi lett, mint a humán tudományokat képviselőké. Ez a szerkezet megfelelt a kor kívánalmainak. A győzelem után mégsem vállalta el az intézmény vezetését, hanem átadta azt művészbarátjának, Kodály Zoltánnak. Sajnos az akadémia kiegyensúlyozott finanszírozását már nem tudta elérni.

Ekkoriban nemzetgyűlési képviselőként többször sürgette az állami költségvetésben a tudomány támogatásának növelését és a hadi kiadások csökkentését. Feltehetőleg ez a tevékenysége volt az utolsó csepp a pohárban Rákosinak ahhoz, hogy a Nobel-díjas és a szovjetek által respektált tudóstól meg akarjon szabadulni. Könnyű volt fogást találni Szent-Györgyin, hiszen egyik legjobb barátja egy tőkés volt, Ráth Istvánnak hívták, akivel gyógyszergyárat is alapítottak. 1946 őszétől sajtópropagandát indítottak ellenük, majd Ráth Istvánt elrabolták és félholtra verték az Andrássy út 60.-ban azért, hogy vallja be, az angoloknak kémkedik. Szent-Györgyi értesítést kapott arról, hogy mi készül ellene, és időben Svájcba utazott. Onnan a szovjetekkel való kapcsolatát felhasználva a Szovjet Tudományos Akadémián keresztül ki tudta szabadítani a barátját, akit a feleségével együtt ki is menekített az országból.

Amikor 1947 augusztusában svéd útlevéllel megérkezett az USA-ba, még nem tudhatta, hogy az itthoni politikai szerepvállalásai miatt mennyi nehézségbe fog ütközni. Az állampolgárságot is csupán 8 év múlva kapta meg, miután tisztázni tudták magyarországi politikai tevékenységét. Az USA-ban is kivette részét a politikából. Fellépett a fegyverkezés ellen, elítélte a hidrogénbombát, minden fórumon felszólalt a vietnámi háború ellen. Állandó tárcaírója lett a *New York Times*nek.

Szent-Györgyit mindig foglalkoztatta a tudomány eredményeinek az emberiség javára és nem politikai célra való felhasználása. Az emberiség

jövőjéért érzett aggodalmát fogalmazta meg *Az örült majom* (New York, 1970) című pamfletjében, amely bestseller lett az Amerikai Egyesült Államokban, és szerzőjét világhírűvé tette. A címben a majom maga az ember, aki nem tud jól sáfárkodni a tudomány vívmányaival, és ha ez így folytatódik tovább, a saját vesztébe fog rohanni.

Szent-Györgyi, miközben nagyon sikeres kutató és közíró lett Amerikában, tartotta a kapcsolatot szülőhazájával is, és nyomon követte az itthoni politikai eseményeket. Közzétette a *New York Times*-ban és a *Nature* című folyóiratban is a szegedi egyetemi tanárok neki küldött 1956-os táviratát, amiben szolidaritást kértek a világ közvéleményétől a szovjet beavatkozás miatt. Folyamatosan figyelemmel kísérte az eseményeket, és kérte a nemzetközi szervezetek és tagállamaik közbeavatkozását hazája megsegítésére. A forradalmi események leverése után rokonokat és más menekülteket is befogadott saját amerikai házába.

Az amerikai vezetés úgy tartotta számon Szent-Györgyit, mint az egyik legkiemelkedőbb USA-ba emigrált magyar tudóst. Ezért Jimmy Carter elnök felkérte őt 1978-ban, hogy legyen a magyar koronázási ékszereket hazaszállító, hivatalos amerikai küldöttség tagja. Szent-Györgyi örömmel vállalta a feladatot, de ezután több hivatalos látogatást már nem tett hazájába.

Munkámmal egyben emléket is szeretnék állítani egy kivételes személyiségű és a tudomány eredményeinek felhasználásában példás felelősség-tudatú magyar természettudósra, aki megérdemli, hogy tudományosan alátámasztott, hiteles történelmi kép éljen róla tovább az utókor számára.

1

SZÁRMAZÁS, NEVELÉS, TANULMÁNYOK

CSALÁDI GYÖKEREK

Szent-Györgyi Albert – anyakönyvi teljes nevén Szentgyörgyi Albert Imre – 1893. szeptember 16-án született Budapesten, Szentgyörgyi Miklós budapesti születésű,² református vallású, kisenemesi származású pénzügyi fogalmazó és a római katolikus Lenhossék Jozefina második gyermekeként. Keresztszülei Szentgyörgyi Albert magánzó és báró Tavonat Johanna voltak.³

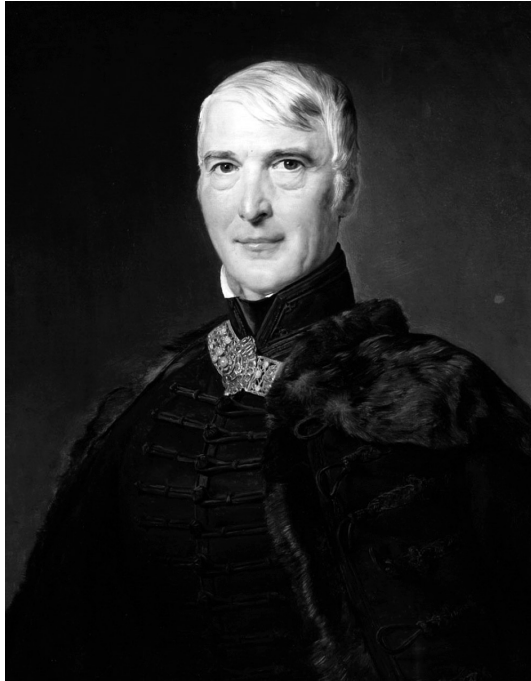
AZ APAI ÁG, A SZENTGYÖRGYIEK

A források szerint a Szentgyörgyi család erdélyi eredetű. A Szentgyörgyiek az 1608-ban nemességet kapott Szentgyörgyi Sámuel kalotaszegi református prédikátorig tudják visszavezetni a családfájukat.⁴ A „nagyrápolti” előnevet a Kolozs megyei család jó kétszáz évvel később vette fel a Szentgyörgyi Imre nevére 1838. június 20-án kiállított királyi adománylevelé alapján. Címerük „kék pajzsban zöld dombon álló kardot tartó kétfarkú arany oroszlán, a paizsfőben három hatágú arany csillag”.⁵

Nagyrápolt 1850-ben 1307 fős erdélyi falu volt, ahol mindössze 167 magyar ajkú lakos élt. A dél-erdélyi Hunyad megyében, az Erdélyi-érchegység lábainál fekvő kis település magyar lakosainak szinte mindegyike – ahogy a Szentgyörgyi család is – református vallású volt.

A dédapa a régi nemesi címet előnévvel is megerősítő Szentgyörgyi Imre (1784–1862) erdélyi születésű kisenemes, aki jogászi végzettséget szerzett, és tanácsos volt az erdélyi kormányzóknél, onnan került Bécsbe, az erdélyi udvari kancelláriába ugyancsak tanácsosnak.⁶ Nagyon jó munkabírású, éles eszű, udvarias modorú tisztviselő volt, aki 1833-ban a lemondott gróf Bethlen János helyére lépve a református consistóriumban is főkurátorként dolgozott. „Apai ágról odaadó hivatalnokok sorából származom, akiktől megtanultam, hogy mindig a saját meglátásom szerint cselekedjek, függetlenül attól, hogy az számomra milyen következményekkel jár”⁷ – írja egyik írásában a tudós.

Szentgyörgyi Imre udvari
tanácsos, a dédapa
F. Georg Waldmüller festménye
(1865), Magyar Nemzeti Galéria,
jelenleg az SZTE SZAKK
birtokában

A Nobel-díj elnyerésekor készült egyik interjúban is büszkén nyilatkozott dédapjáról, aki királyi személynökként hitelesítő aláírásával látta el az Erdélyt Magyarországgal egyesítő uniótörvényt.⁸ „Dédatyám aláírását az Erdélyi Unio törvény alatt én magam láttam, Ballagi Aladár mutatta nekem. Részben ezért nyugdíjazták dédatyámat, hogy ezt aláírta, s hat fia rebellis volt.”⁹ Amerikai biográfusa szerint Szentgyörgyi Imre még annak a képviselői küldöttségnek is tagja volt, amelyik 1848 áprilisában megtekintette a magyar koronát a budai várban, ugyanis az a gyanú merült fel, hogy a Habsburgok Bécsbe vitték. Ezen rebellis tevékenységeiért a császári bíróság kérdőre vonta, és felére csökkentett nyugdíjjal eltávolította hivatalából.¹⁰

Szentgyörgyi Imre 1825-ben Kirchlehner Borbálát vette feleségül, aki hét gyermekkel ajándékozta meg. Három fia – Imre, Gyula és Albert – honvédként vett részt a szabadságharcban.¹¹ Legidősebb fia, Imre (1827–1901) apja mintáját követve a jogászai pályát választotta. Mivel édesapja a bécsi erdélyi udvari kancellárián dolgozott, ő is Bécsben nevelkedett, és korán nagy műveltségre és nyelvtudásra tett szert. Jogászként a Kereskedelmi Minisztériumba került mint fogalmazó. 1848-ban csatlakozott a forradalomhoz, a szabadságharcban a Württemberg-huszárok ezredében harcolt. A szabadságharc leverése után Mikó Imre erdélyi kormányzó meghívására

a kolozsvári kormányzéknel lett előadó. Mikó oldalán tevékenyen részt vett Erdély visszacsatolásának jogi munkálataiban. Ezután a marosvásárhelyi királyi táblán a fejedelmi jogügyek igazgatója, utóbb a legfőbb ítélőszék (mai Legfelsőbb Bíróság) bírója, majd nyelvtudásának köszönhetően az Igazságügyminisztériumban, Fabiny Teofil miniszter mellett államtitkár lett. Szentgyörgyi Imre, a nagyapa sikeres jogászi pályáját végül kúriai tanácselnökként fejezte be.

A déd-, illetve nagyszülők politikai szerepvállalása hatással lehetett Szent-Györgyi Albertre is, aki apai ősei közül inkább volt büszke nagyapjára és dédapjára, mint a családtól távol élő, gazdálkodással és pénzügyi tanácsadással foglalkozó édesapjára. A nagyapa testvérei között jeles tisztviselő volt nagyrápolti Szentgyörgyi Gyula is, aki bátyjával együtt végigharcolta a szabadságharcot, annak leverése után Bécsben fejezte be jogi tanulmányait, majd Szegeden lett törvényszéki bíró, utóbb kancelláriai tanácsos, a kancelláriák feloszlatása után pedig a király személye körüli minisztériumban, majd a felsőbb számvevőszéknél osztálytanácsos és belső titkos tanácsos.¹² A két testvér kiállt meggyőződéséért a szabadságharcban, utána azonban – megbékélve a kialakult politikai helyzettel – megbízható és kitartó munkájuknak köszönhetően a polgári életben is bizonyítottak, mindketten elnyerték koruk rangos elismerését, a Lipót-rend lovagkeresztjét, Szentgyörgyi Gyula még a Szent István-rend és a Lipót-rend középkeresztjét is.¹³ Ezek alapján minden bizonnyal a nagyrápolti nemesi család szolgált mintául a politikai, közéleti szereplés tekintetében Szent-Györgyi Albert számára.

Édesapja, Szentgyörgyi Miklós Marosvásárhelyen született, és szintén jogászi végzettséget szerzett. Először pénzügyi fogalmazóként helyezkedett el, majd önállósítva magát, „pénzügyi tanácsadó” lett. Ebből jelentékeny vagyont gyűjtött össze. Nógrád megyében, egy Balassagyarmat és Salgótarján között elterülő, 800 hektáros birtokon gazdálkodott. A nagybirtokos apát a sógornője így jellemezte, „végtelenül ügyes, az élet gyakorlati útvesztőjében soha el nem tévedő ember”. Nagyon valószínű, hogy a tudós a – leginkább felnőtt korában megmutakozó – gyakorlatias gondolkodásmódját édesapjától örökölhette. A család élete úgy alakult, hogy az édesanya a gyerekekkel Budapesten élt, míg az édesapa javarészt Nógrád megyében gazdálkodott. Albertnek gyermekkorában ezért az édesanyjával volt közelebbi és bensősebb kapcsolata, édesapját nagyon lekötötte a gazdálkodás, ami a fiúkat nem érdekelte. Valaha kitűnő sportoló volt, ebben a tekintetben példaképe is lehetett volna Albertnek, de az évek során elhízott, és nem érdekelte más, csak a gazdaság, más intellektuális elfoglaltság nem kötötte le.¹⁴